

SCHIRM ANITA

JELENTÉS A MAI MAGYAR NYELVRŐL – 2005

jelentés fn **1.** Az a cselekvés, hogy (írásba foglalva) jelentenek vmit. | Ennek tartalma. *Hadi ~ek.* **2.** Az a gondolati, érzelmi, akarati tartalom, amelyet vmely szó, nyelvi jel v. jel-kapcsolat a jelölthöz és a többi jelhez fűződő viszonya, ill. szövegbeli helyzete alapján a tudatban felidéz(het). *A szó ~ei.* | Az a gondolati tartalom, amelyre vmely (egyezményes) jel(kép) utal. *nyíllal átlőtt szív ~e.*¹

Bevezetés

„Jelentésemben” nyelvünk mai állapotával foglalkozom, az ezredforduló utáni (új)magyar nyelvet mutatom be. Ahogy azt írásom mottója is jelzi, a *jelentés* szó többértelműsége megengedi, hogy munkámban kétféle nézőpontot érvényesítsek: a leíró és az értékelő szempontot. Vagyis egyfelől (ahogy azt a *jelentés* szó 1. értelmezése is adja) egyszerűen csak rögzítem a napjainkra jellemző nyelvhasználatot. Másfelől viszont (lásd a *jelentés* szó 2. értelmét) bizonyos szempontok felhasználásával értékelem is ezeket a jelenségeket.

A mai magyar nyelvhasználat jelenségeit az egyes nyelvi szintek szerint csoportosítva mutatom be, vagyis a hangtántól kiindulva az alaktanon át a szövegtanig jutok el, s közben a napjainkban (ki)alakuló és formálódó új nyelvi jelenségekre, tendenciákra is kitérek.

¹ ÉKsz. 597–598.

Társadalom és nyelvhasználat

A nyelv jelrendszer, részrendszerek rendszere. S bár a nyelv absztrakt rendszernek tekinthető, konkrét megvalósulásában a társadalomhoz kötődik. Így amikor napjaink nyelvhasználatát és változásait írom le, akkor tekintettel kell lennem arra a társadalmi, gazdasági és politikai közegre is, amelybe ezek beágyazódnak és ahol a változások végbemennek. A gazdaság fejlődése főként az új találmányok révén befolyásolja a nyelvhasználatot. A digitális forradalom, azaz az internet, a mobiltelefonok tömeges elterjedése és az új multimédiás lehetőségek gyökeres változásokat hoztak és hoznak a szókincs, a szövegalkotás és a stilisztika terén. A társadalom szerkezete és elvárásai pedig főként az érintkezéskultúrára hatnak vissza. A fogyasztói társadalom leginkább a fiatalok szokásait, viselkedését és nyelvhasználatát befolyásolja, azzal, hogy a legújabb termékeket és irányzatokat reklámozza. A politika és a nyelvpolitika is kihat napjaink nyelvhasználatára, ezt leginkább az európai uniós csatlakozás körüli fordítási gondok, a jogi és közgazdasági terminológia kialakítása kapcsán érezzük.

Értékelési szempontok

Nyelvhasználatunk jelenségeinek és változásainak értékelésénél négy fő szempontot vettem figyelembe: a közérthetőséget, a kommunikációs szerep betöltésére való alkalmasságot, a nyelvi hagyományok tovább élését, illetve nyelvstratégiai szempontokat.

A közérthetőség idealizált megfogalmazásban azt jelenti, hogy egy adott nyelvi forma jelentése mindenki számára egyformán érthető. A valóságban azonban valószínűleg nem létezik olyan magyar nyelvi forma, amelyet az összes magyar nyelvet beszélő ember egyformán és maradéktalanul megért. Hiszen az osztenzív következtetési kommunikáció szerint

nem látunk bele beszélgetőpartnerünk fejébe, így sohasem lehetünk biztosak abban, hogy ugyanazt a képzetet (értelmet, jelentést) idézi fel az általunk kibocsátott nyelvi jel, mint amit mi kommunikálni szándékozunk. Ettől eltekintve azonban ideiglenesen a nyelvi normával és a sztenderd nyelvhasználat-tal azonosítom a közérthetőséget.

A nyelvi jelenségek értékelésénél használt következő szempont a kommunikációs szerep betöltésére való alkalmasság. Minden olyan megnyilatkozás betölti a kommunikációs szerepét, azaz sikeresnek tekinthető, amelyik az általa kommunikálni kívánt jelentést/szándékot/célt váltja ki. Nem mindegy azonban, hogy ugyanazt a gondolati tartalmat milyen hosszan, milyen pontosan és milyen stilisztikai értékkel továbbítjuk. Vagyis meg kell vizsgálnunk, hogy az adott nyelvi jelenség milyen hatással van a nyelvhasználók közti kommunikáció hatékonyságára, azaz gyorsítja-e a kommunikációt, vagy inkább hátráltatja azt. Továbbá azt is figyelembe kell venni, hogy mennyire felel meg a nyelvrendszer belső szabályainak, például a nyelvi ökonómiának, illetve a gazdaságosságra törekvésnek. A közlő érdeke, hogy az információt minél kevesebb energia befektetésével át tudja adni, míg a befogadó érdeke, hogy minél kevesebb energiával tudja azt dekódolni. Napjaink nyelvi változásainak egyik fő mozgatórugója is a gazdaságosságra törekvés.

A nyelvi jelenségeket a nyelvi hagyományok tovább élése szempontjából is lehet vizsgálni. A nyelv állandó változásban van, így folyamatosan új nyelvi alakok jönnek létre, míg más formák változatlanok maradnak. A nyelvben a változási mechanizmus többnyire nem hirtelen játszódik le, hanem sokáig egymás mellett él a két alak, a régi és az új. Ezeket az alakokat nyelvi változóknak² nevezzük. Nincs olyan nyelvi változás,

² Kiss Jenő (1996: 62) szerint „a nyelvi változó alternatív nyelvi lehetőségek – legalább kéttagú – együttese egyazon dolog, jelenség, funkció kifejezésére”.

amit a szinkroniában változatok egymás mellett élése ne előzött volna meg. A nyelvi változók ugyanis egy ideig egyszerre vannak jelen a nyelvhasználatban, majd egy idő után győz az egyik vagy a másik alak, vagy megoszlik köztük a használat. A változók közti választás, illetve kiválasztódás általában a presztíztől, illetve nyelvészociológiai okoktól függ. A nyelvi változás nem jelent sem fejlődést, sem pedig romlást, hanem csupán azt, hogy egy addigi fonéma, morféma vagy jelentés egy újabbnak adja át a helyét. S mivel a változás a nyelvhasználaton keresztül zajlik, ez garantálja, hogy az új nyelvi jelenség kielégíti az adott társadalom kommunikációs szükségleteit. Ettől persze még nem minden új nyelvi forma közerthető mindenki számára. A nyelvi újítással a hagyományt szokták szembeállítani, ám nem ilyen egyszerű a dolog. Nyelvi hagyománynak én nem a nyelvi változásban részt vevő régi alakot tekintem, hanem komplexebben értelmezem a fogalmat. Nyelvi hagyományon a nyelvi kifejezésekben megnyilvánuló érintkezési és beszédkultúrát tekintem. Például nyelvi hagyományt őrizhet a zárt *e* hang, illetve az *ly*, abban az esetben, ha további nyelvjárási sajátosságok kapcsolódnak a beszédhez. Valamint a nyelvi illem tovább élését (köszönések, megszólítások, tiszteletadási formák) is idesorolom. Nem azonosítható azonban az archaizmusokkal a nyelvi hagyomány, ugyanis fontos, hogy még aktívan használt nyelvi formáról legyen szó.

Utolsó értékelési szempontom a nyelvstratégiához kapcsolódik. Napjaink nyelvhasználatának a bemutatásánál figyelembe veszem, hogy az adott nyelvi jelenséghez kötődött/kötődik-e valamilyen nyelvtervezési döntés, illetve szükséges-e a szabályozása.

A mai magyar nyelv leírása

HANGTAN, A KOMMUNIKÁCIÓ HANGZÓ OLDALA

A magyar ábécé 44 betűből áll, de nyelvünk ennél jóval több hangot használ. Napjainkban már csak a hagyomány élteti az *ly*-s írásmódot, hiszen a beszédben egyes palóc vidékek nyelvjárási beszélőin kívül már nem ejtik ezt a hangot. Újabban egyre gyakrabban felmerül az az igény, hogy a helyesírásban az *ly*-s szavak *j*-vel íródjanak, ám a nyelvi hagyományra való hivatkozás mindig megállítja ezt a törekvést. Az *ly*-nél talán elterjedtebb ejtésű, bár önálló fonémaként nem létező hang a zárt *e* (ĕ). A Bárczi Géza Értéktörző (Kiejtési) Alapítvány többek között ennek a hangnak a megőrzését is célul tűzte ki. A zárt *e* kérdéséről (hogy bekerüljön-e a helyesírásba) sokat vitatkoztak a nyelvészek,³ végül is csak a beszéd síkján őrződik. Véleményem a zárt *e*-ről az, hogy ugyanúgy értékelendő és kezelendő, mint az összes többi – nem fonémaértékű – nyelvjárási hang. Vagyis a nyelvi hagyomány tovább élése szempontjából fontos tudnunk a nyelvjárási hangokról, de erőltetni a használatukat nem szabad. Ugyanúgy, ahogy senkit sem szabad megbélyegeznünk anyanyelvjárása jellegzetességei miatt.

Napjainkra megnőtt a beszédhibások száma. Ennek okai lehetnek genetikaiak, de környezeti ártalmak is szerepet játszhattak benne. Ilyen „technikai” ártalomnak tekinthető a megnövekedett (háttér)zaj is, aminek az eredménye az erőltetett és a hangos hangképzés. Az általános beszédhibák közé a pöszeség, a selypítés, a raccsolás, a hadarás, a hanyag ejtés, az erős nazalitás, a zártszájúság, a levegős hang és a géppuskabeszéd tartozik. A beszédhiba fajtájától és fokától függ, hogy milyen mértékben nehezíti a megértést. A médiában is elég sok a beszédhiba előadó, ám bizonyos helyeken (pl. a Magyar Rádióban) a megszólalást mikrofonengedélyhez kötik.

³ Lásd BODOLAY: Nyelvünk szebb hangzásáért.

A 20. század végére és a 21. század elejére a beszéd sebessége jelentősen megnőtt (vö. GÓSY 1997: 132). A jelenség a felgyorsult élettempóval függ össze. Rohanunk a mindennapjainkban, s ennek megfelelően sietünk a beszédünkkel is. Egy nyelvi okkal, a gazdaságosságra törekvéssel is összefügg ez a jelenség, hiszen a gyors beszédnél minél rövidebb idő alatt, minél kevesebb energiabefektetéssel, minél több információ átvitele a cél. A kommunikációs szerepet abban az esetben tölti csak be ez a gyorsított beszéd, ha nem fenyegeti a megértést. Ugyanis az már gazdaságtalan, ha a túl gyors tempó miatt a beszélőnek újra meg kell ismételnie a mondandóját, mert a hallgató nem értette azt. A médiában is tetten érhető a beszédtempó megnövekedése, a legtöbb műsorban ugyanis „gyorsbeszéddel” találkozunk. Főként beszélgetőműsorokra és betelefonálós műsorokra jellemző, hogy a jó hangulatot, a felpörgetettséget a műsorvezető a beszédstílusával akarja érzékeltetni. A reklámok nyelvezetére is a hadarás jellemző, bár itt más a motiváció. A reklámoknál ugyanis a szó szoros értelmében vett gazdaságossággal találkozunk, hiszen „az idő pénz”. Ugyanez az oka a mobiltelefonálások során használt gyors beszédnek is.

Szintén nyelven kívüli tényezőkre vezethető vissza a beszéd hangerejének a megnövekedése is. Az állandó háttérzajként, illetve hangosan hallgatott tévé, rádió, walkman és CD, illetve újabban a zenehallgatásra is képes mobiltelefon olyan – szinte észrevétlen – halláskárosodást képes okozni, amelynek következtében a beszélő akaratlanul is kénytelen felemelni a hangját. A mobiltelefonok tömeges elterjedése nem csak a hangtant, hanem az egész viselkedéskultúrát érinti. Az állandó elérhetőséget a mobiltulajdonosok ki is használják, s ennek következtében iskolában, tömegközlekedési eszközön, utcán, munkahelyen és gyakorlatilag bárhol telefonálnak. Ez még nem is lenne baj, ha diszkréten tennék. A mobilok éktelen csöngésénél egyvalami zavaróbb csak, ha a telefontulajdonos szinte már ordító társalgását vagyunk kénytelenek végighallgatni. A két-

személyes kommunikáció ilyenkor elveszti az intimitását, hisz sok kéretlen hallgató lesz akaratlanul is fültanúja a beszélgetésnek. Az is általános jelenség, hogy a televízióban a filmeket megszakító reklámokat úgy sugározzák, hogy a reklám sokkal hangosabb legyen, mint a film szövege. Így akarják a reklámozók jobban felhívni magukra a figyelmet, továbbá ki akarják védeni azt a közismert dolgot, hogy a tévézők többsége a reklám szüneteire lejjebb veszi készülékén a hangerőt.

A beszéd fentebb bemutatott fonákságai azonban nem normaértékűek. A közérthető beszédnek még ma is értéke, nyelvi hagyománya van. Ezt a hagyományt ápolják az országszerte és a határon túl is működő Beszélni nehéz! körök, a Kazinczy-féle szépkiejtési verseny, illetve a különböző olvasási, szavaló- és szónokversenyek, valamint a Duna TV (Helyesen, Szótár, Nyelvőrző) és a Kossuth rádió (Édes Anyanyelvünk, Tetten ért szavak, Értsünk szót!, Beszélni nehéz!) nyelvi műsorai. A közérthető beszédre való igényt, annak (piaci) értékét mutatják a különböző vezető multinacionális cégek egyre szaporodó kommunikációs tréningjei is. Megfigyelhető az a tendencia is, hogy a beszédprodukáló programokat használó rendszerek (telefonos egyenleglekérdezés, pontos idő, gépi tájékoztatók) fejlesztőinek is az a célja, hogy programjaik minél jobban megközelítsék a helyes hangsúlyozású, jó dallamvezetésű emberi beszédet, s ne kifejezéstelen géphangon közöljék a kívánt információt.

A beszédművelésre a magyarórakon az anyanyelvi oktatás keretében újabban nagy hangsúlyt fektetnek, a nulladik évfolyamot indító középiskolákban ugyanis önálló tantárgyként jelenik meg a nyilvános beszéd az Oktatási Minisztérium kezdeményezésének köszönhetően. Vagyis látható, hogy nyelvstratégiailag, kormányzati szinten is foglalkoznak a beszéd és a kommunikáció kérdésével. Szükség is van erre, hiszen úgy tűnik, az utóbbi időben romlott az emberek beszédkultúrája, mind a hangképzést, mind a kifejezőkészséget tekintve. Ennek oka lehet, hogy az iskolákban túlsúlyban van az írásbeli szá-

monkérés a szóbeli felelés és vizsga rovására, így a tanulóknak kevesebb lehetőségük van a kommunikációs jártasságok elsajátítására és szinten tartására.

Mivel a szóbeli kommunikáció az emberek közti kapcsolat-tartás fő eszköze, nincs (és nem is lesz) olyan dialektus, szociolektus vagy idiolektus, ahol a kiejtést tekintve a hanyagság és az érthetlenség válna uralkodóvá, hiszen ez lehetetlenné tenné a megértést. Vagyis a hangtant érintő változások, egyszerűsödések, „beszéd-/ejtésromlási tendenciák” csak addig mennek el, amíg nem veszélyeztetik a sikeres kommunikációt. Ettől eltekintve természetesen fontos odafigyelnünk beszédünkre, hiszen a kifejező, érthető beszédnek stílusértéke és hatalma van.

ALAKTAN

A beszéd sebességének a növekedése és a felgyorsult kommunikáció nem csupán a hangtan területén érezteti a hatását, hanem az alaktanban is. A gyorsaságot itt a rövidítések, a szóelvonások és a mozaikszó-alkotások jelentik.

A rövidítések egyre szaporodó használata magyarázható nyelvrendszerből fakadó okkal is. A nyelvi ökonómia ugyanis abba az irányba hat, hogy a gyakran használt hangsorokat minél rövidebbre kell formálni.⁴ Viszont ha közelebről megnézzük napjaink rövidítéseit (például: *ari* = aranyos, *bocsi* = bocsánat, *regi* = regisztráció, *üggyi* = ügyes, *üzi* = üzenet, illetve lehetne még rengeteg példát sorolni a piacok zöltség- és gyümölcsneveiből: *pari*, *koviubi*, *bancsi*, és az ételrövidítésekből is: *piriburi* = piritott burgonya, *üdcsi* = üdítőital, *kroi* = crois-sant), akkor azt láthatjuk, hogy nem ezek a kommunikációban leggyakrabban használt szavak. Mégis, ezek a kicsinyítő kép-

⁴ A Zipf-törvény (CRYSTAL 1998: 116) szerint a szó hossza és az előfordulás gyakorisága fordítottan arányos egymással. Formalizálva: $r * f = c$, ahol r a szótest hossza, f az előfordulási gyakoriság, c pedig egy konstans.

zós alakulatok igen sokszor lesznek beszédünk részei. Az okot a nyelven kívül kell keresnünk. A kicsinyítő képzős alakok ugyanis érzelmi töltettel rendelkeznek: kedveskedő, becéző árnyalat járul hozzájuk, és általában a hétköznapi nyelvhasználat magánjellegű érintkezései során használatosak. Ám még ebben a körben is sokszor visszatetszést keltenek ezek a gügyögő formák. Ezt mutatja például az internetes *Magyarulez* nyelv-művelő fórumon a *telcsi-ubi-pari* – *FALRA MÁSZOK TŐLŰK* nevű topik (elérhető: <http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9040815&uq=48>).

A kicsinyítő képzős szórövidítések, illetve szóösszerántások egyre terjedő használatának kommunikációs módunk átalakulása is lehet az oka. A technika fejlődésével ugyanis általánossá vált a számítógépes és a mobiltelefonos kommunikáció. A számítógépen az e-mailek, fórumhozzászólások és a chatelés során kevesebb időbe telik leírni a szót, s bár írásbeli megnyilvánulásról van szó, a rövidítések mégis a szóbeliség érzetét keltik. Különösen igaz ez a chatelésre, ahol valós idejű kommunikáció folyik. A mobiltelefonok sms-üzeneteiben, illetve az sms-chatben pedig a karakterek korlátozott száma (általában 160 karakter az sms-nél, és 30 az sms-chatnél) okozza a rövidítések használatát. Az internetes szlengre és a mobilkommunikáció írott szövegeire tehát nagymértékben jellemző a szórövidítések és a mozaikszavak használata. Ezek a szórövidítések egyrészt ugyanazok, mint amik az élő beszédben elhangzanak (például: *nemtom* = nem tudom, *szal* = szóval, *tali* = találkozó, *valhogy* = valahogy, *vok* = vagyok), másrészt speciálisak, ugyanis írásban kihasználható a számok és betűk rövidítésként való játékos alkalmazása, a jelek kiejtési értékének a felhasználása. Például: *1xű* = egyszerű, *szu/* = szuper, *+bíz6ó* = megbízható, *1etlenM* = egyetlenem, *ka#ony* = karácsony, *5/c* = öt perc. A legismertebb internetes és mobilos mozaikszavak pedig a következők (SCHIRM 2002: 39–40): *SZVSZ* = 'szerény véleményem szerint', *GYIK* = 'gyakran ismételt kérdések', *F/L?*

= 'fiú vagy lány vagy?', *ÍJ-L* = 'így jártál', *ÍJ-M* = 'így jártam', *SKH* = 'semmi közöd hozzá', *TKP* = 'tulajdonképpen'. Míg az internetezéshez kötődő mozaikszavaknak a jelentése közismert, addig a mobilkommunikációban használt mozaikszavak feloldása sajátos. Ugyanis az sms kétszemélyes kommunikációs forma, így a rövidítések jelentése a felek egyéni nyelvjátékának a függvénye. Például: *MCS* = millió csók, *NV* = nagyon várlak.

A rövidítések harmadik csoportjába a szakszórövidítéseket sorolom. Ezek minden tudományág nyelvezetében megtalálhatók, a hétköznapi nyelvhasználatba viszont főként a kereskedelem, a technika és a számítástechnika rövidítései, mozaikszavai kerülnek be. Gyakori, hogy ezekből a mozaikszavakból ígét is képeznek. Például: *GPRS* = General Packet Radio Service (csomagkapcsolt adatátvitel) → *GPRS-ezni*, *WAP* = Wireless Application Protocol (vezeték nélküli alkalmazási protokoll) → *WAP-olni*, *SMS* = Short Message Service (rövid szöveges üzenet) → *SMS-ezni*. Ezeknek a rövidítéseknek a többsége angol betűszó, mivel a nemzetközi tudományok fő nyelve is az angol. A legfrissebb, hazánkat is érintő szakszórövidítések az Európai Unióban használt rövidítések, amelyek a jogi, a politikai és a kereskedelmi nyelvben egyre gyakrabban lesznek használatosak. Például:⁵ *ACA* = Accession Compensatory Amount (csatlakozási kompenzációs összeg), *EEA* = European Economic Area (európai gazdasági térség). Nyelvstratégiaiilag fontos, hogy az idegen eredetű szakszórövidítéseknek a pontos magyar megfelelője és a jelentése is hozzáférhető legyen minden érdeklődő számára. A szakszórövidítésekben való tájékozódást segíti például a Pázmány Péter Katolikus Egyetem honlapján (<http://www.jak.pke.hu/forum>) lévő Jogfogalmi szakforum.

⁵ Az interneten a következő címen található egy honlap, amely betűrendben közli az Európai Unióban használatos rövidítéseket: <http://www.pmkik.hu/world/pmkikweb.nsf/c83d139b60e69b4cc1256e6a0066b50f/0a9ff817c02e72a6c1256e8500440a2b?OpenDocument>

Napjaink rövidítéseiről elmondható, hogy új nyelvi alkotások, s a közérthetőséget tekintve korlátozottak. Hiszen a kicsinyítő, kedveskedő rövidítések közül csak a már régóta a nyelvünkben lévők (pl. *mozi*, *csoki*) közérthetők mindenki számára, az újabbak azonban (*törcsi*, *kircsi*, *tali*) már nem. A kommunikációs szerepet abban az esetben töltik be, ha ugyanazt a nyelvjátszékot beszélik a kommunikáló felek, s magánjellegű érintkezésekben a kedveskedés, bizalmasság kifejezésére helyén valók is. Ám túlzott használatuk, a „zöltségnyelvbeli” rohamos terjedésük negédesse teszi a beszédet. Más a helyzet az internetezés és a mobilozás rövidítéseivel. Bár a közérthetőséget tekintve e formák is korlátozottak, de ezek az újfajta kommunikációs eszközök tulajdonságainak (gyorsaság, interaktivitás) a nyelvi leképezései. Itt érhető tetten az a jelenség, hogy az üzenet hordozója, a közeg hogyan befolyásolja a megfogalmazás módját. Nem a becéző funkció és a gügyögés dominál az internetes és mobilkommunikációban, hanem az újszerűség és a kreativitás, s használatukkal az írott kommunikáció a beszéd felé közelít. A szakszórövidítéseket pedig a szükségszerűség hívta életre, tehát azok az adott szaknyelv velejárói. Vagyis a rövidítések megítélésénél mindenképpen figyelembe kell venni a jelenség létrejöttének az okát és a használat színtereit is.

A rövidítések mellett napjaink alaktanába tartozik még a kötött morféma megrövidülése is. Az inessivusi *-bVn* helyett újabban nagyon gyakran a *-bV* ragot használják. Például: *Iskolába vagytok*. A jelenség nem hangtani természetű, hiszen más *-n*-re végződő szavak és morféma nem rövidülnek meg, hanem alaktani a változás. Inessivusi szerepben a *-ban/-ben* rag a természetes beszélt nyelvben egyre inkább háttérbe szorul, és átadja a helyét a *-ba/-be* ragnak. A jelenség megítéléséről eltérő a nyelvészek véleménye (vö. KONTRA 1998: 9–23). Az biztos, hogy a különböző funkciók különböző ragokkal való megkülönböztetésének a nyelvi hagyományával szakít ez a

nyelvi változás. A közérthetőséggel azonban nem állhat szemben, hiszen egyrészt sokan használják a megrövidült alakokat, másrészt a megnyilatkozás többi része, főként az ige, egyértelművé teszik, hogy inessivusi-e a rag értelme. Ha írásban következik be a morfémarövidülés, az sokkal feltűnőbb. Hiszen az írott nyelvre a nyelvi hagyomány nagyobb fokú tisztelete és megtartása jellemző, mint a beszédre. Hogy a két változó (-*bVn* és -*bV*) közül az inessivusi funkcióban melyik marad fenn, azt csak az idő és a nyelvhasználók fogják majd eldönteni.

Az alaktanon belül a szókészlettan körébe tartoznak a divatszavak. Használatuk azonban túlmutat a szótanon, ugyanis bizonyos értékrendek és viselkedésminták társulnak hozzájuk. Minden kornak és minden területnek megvannak a divatszavai. Ezek a divatszavak politikai, társadalmi és gazdasági változásokat tükröznek. A felkapott kifejezések rendszerint rövid életűek, de használatuk során nagy presztízssre tesznek szert. A legtöbb divatszó a kereskedelem és a reklám nyelvéből áramlik be. A ma már elavultnak számító *menő* szót a *trend* szóból kialakult *trendi* váltja fel: van *trendi ruha*, *trendi frizúra*, sőt, vannak *trendi vásárlók* is. Minden női magazinból és internetes portálról ez a szó köszön vissza, és az a mögöttes fogyasztói értékrend is, hogy ha nem vesszük meg a legújabb kereskedelmi találmányt (ruha, műszaki cikk stb.), akkor bizony nagyon el-, illetve lemaradtak leszünk. A *trendi* szó tömeges használata azonban egyszerű reklámfogásnak, a manipulatív nyelvhasználat egyik megnyilvánulásának tekinthető. A fogyasztói társadalom másik következménye, hogy Magyarországon az áruházak, a bevásárlóközpontok, a *shopok* és a *centerek* mellett elszaporodtak a *plázák*. A szó írásmódja még eléggé ingadozik, hol rövid, hol hosszú *a*-val írják. Egész szócsaládja is kialakult ennek a divatszónak: *plázázás* 'plázában való nézelődés, vásárlás', *plázacica* 'ideje nagy részét a plázákban töltő, festett, fiatal hölgy', *plázás* 'plázában dolgozó'.

A fogyasztói társadalom leginkább a fiatalok szóhasználatára és életstílusára van nagy hatással, akik ennek következményeként a nyelvi hagyomány helyett a technikai, a kommunikációs és viselkedési „újdonságokat” választják. A tizenévesekre amúgy is a kortársak és a kiválasztott példaképek utánzása jellemző. Az alábbiakban egy rövid szövegrészlettel (VASS 2003: 12) mutatom be a fogyasztói társadalomnak a nyelv- és viselkedéskultúrában érezhető hatását. *„Kezes kamasz... hamburgerezik a plázában és chatel a matek házi után. Már-már misztikus kapcsolatot tart fenn a mobiltelefonjával. ... Ha... rábukkan a hívásgombra, olyan szavakat használ, melyeknek csak többhetes kutatómunkával lehetne megfejteni a jelentéstartalmát, már ha az illető nyelvész-szociológus veszi a fáradságot. Nem sokkal azután született, hogy Budapest felfedezte a Big Mac-et, és már kétéves kora óta tudja, hogy bizonyos menükhöz Pocahontas jár. A walkmant csak CD-változatban ismeri, és nem biztos benne, hogy E.T. vagy a Futrinka utca idézi-e jobban a nyolcvanas évek retrohangulatát... Vasárnaponként, mióta az eszébe jutja, bevásárolni jár. Tavaly óta már a szülei sem kellenek hozzá. Csak egy sms minimál tartalommal minden második órában, hogy jól szórakozik és maradt még pénz a kártyáján. Utána haverok, mozi, Fanta. Pattog, mint a kukorica, a játékteremből az internetkávézóba. Aztán újra a mozgólépcsőn vihog, mert a barátnője dobott egy színes szélesvásznú mms-t a plázás banda legvonzóbb férfigátáról.”* Az idézet jól mutatja az új kommunikációs lehetőségeket (chat, sms, mms), a státuszszimbólumokat (mobil, CD), a „trendi” szórakozóhelyeket (pláza, McDonald’s, mozi, játékterem, internetkávézó) és a fiatalok szlengszerű nyelvét (*haverok, mozi, Fanta; mms-t dobni, felújított szóláshasonlat: pattog, mint a kukorica*).

A szépségiparból is sok divatszó áramlik a nyelvünkbe. A legismertebbek ezek közül a *wellness* és *fitness*, amelyek nem csupán szavakként váltak felkapottakká, hanem életmódként is

egyre terjednek. A szópár divatosságát mutatja a szócsaládjuk is: *fitness* – *fitness* cikkek, *fitness* bál, *fitness* stúdió, *fitness* party, *fitness* felszerelés, *fitness* iskola, *fitness* ritmus, *Diéta és Fitness* (újságcím), *fitness* felső, *fitness* nadrág, *fitness* magazin, *fitness* kártya; *wellness* – *wellness* hétvége, *wellness* aromaterápia, *wellness* szálloda, *wellness* érzés, *wellness* kúracsomag, *wellness* ingatlanok. Gyakorlatilag a végtelenségig lehetne még folytatni a példák sorát, hiszen a két szó jelzőként bármely jelentéstartalmilag hasonló szó elé illeszthető.

A *wellness* és a *fitness* szavak jelentése – a szavak elterjedése és gyakori használata miatt – lassan már mindenki számára érthető lesz, ám sok olyan kifejezés van a szépségipar és a reklám nyelvében, amelyeket gyakran használnak, ellenben a jelentésükkel nincsenek tisztában az emberek. Például: *probiotikus* (az egészségre jótékonyan ható), *spa* (gyógyvizek ásványi anyagait tartalmazó), *anti-aging* (öregedésgátló), *dermatologically tested* (bőrgyógyászatilag tesztelt), *peeling* (hámlasztó). A reklámozóknak a hangzatos divatszavakkal és a sokak számára érthetetlen idegen eredetű kifejezésekkel az a céljuk, hogy minél nagyobb vevőközönségre tegyenek szert. Nyelvstratégiaiilag a kereskedelmi és divatszavak terjedését az elfogadott nyelvtörvény szabályozza. Ennek megfelelően ugyanis a termékeken és a közleményeken az idegen nyelvi szöveg mellett magyarul is fel kell tüntetni az információt.

A divatszavak közé újabban társadalmikategória-megjelölő szavak is tartoznak. Ilyen a médiából, női magazinokból és nőregényekből útjára indult *szingli* szó. A kifejezés az angol *single* 'egyedül(i)' szóból ered, s a magyarban a pár nélküli, független, karrierista hölgyekre kezdték használni ezt a szót. A probléma vele, hogy Magyarországon még nem alakult ki az a társadalmi réteg, amely megfeleltethető lenne az amerikai szingliknek. A *szinglinél* korábbi divatszó a *juppi*, amely az angol *yuppie* megnevezés fonetikus változata. Valójában egy rövidítés: a *young uppwardly mobile professional* angol kifeje-

zés kezdőbetűiből létrejött szó, amely azokat a magasan szakképzett és új szakterületen (pénzpiac, jog, gazdasági szféra, kutatás) dolgozó fiatalokat jelöli, akik sikeresek, illetve felfelé mobilisak. A *juppinál* újabb, szintén Amerikából útjára induló társadalmi megjelölő divatszó a nálunk mostanság terjedőben lévő *bobó* szó. Ez egy betűszó, a *bourgeois-bohém* rövidítése. Az első *bé* betűs szótag azt jelenti, hogy ezek az emberek gazdagok, a második, hogy ezt a körülményt bohém életformával ellensúlyozzák. A magyarba átkerülve a szó végi *o* hang a kiejtési és helyesírási hagyományoknak megfelelően hosszú *ó*-vá vált.

Arra is van példa, hogy egy aktívan használt gazdasági, politikai vagy jogi szó válik divatszóvá. Ez történik napjainkban az *euró* és *euro*-szavakkal. A szükséges és létjogosult használatuk mellett azonban különösen az újságírás terén fellelhető a divatszószerű használatuk is. Például: *euróvilág*, *euró-póker*, *euroeufória*, *euró-hadművelet*, *euróláz*.

A divatszavakat a beszélők a presztízs miatt használják. Ezek a szavak egy ideig nagyon népszerűek, majd vagy bekerülnek a szókincsbe, vagy teljesen kivesznek a nyelvhasználatból. A divatszavak kialakulásukkor még kis körben ismertek és érthetőek, majd fokozatosan terjednek el. Elterjedésük mértékét befolyásolja, hogy magyar vagy idegen eredetűek-e, továbbá mennyire általános az a dolog vagy fogalom, amit jelölnek, van-e már régebbi szó a jelöltre, illetve hogy mennyire kreatív szóalkotással jöttek létre. A divatszavak használói gyakran azt várják, hogy szóhasználatuk által lesznek „modernebbek”. A használatukkal elvárt kommunikációs szerepet szerintem nem töltik be ezek a kifejezések, túlzott használatuk ugyanis a közhely irányába viszi el a mondandót.

A szótan kérdéskörébe tartozik szókincsünk változása, megújulása is. A gazdasági, társadalmi és politikai változások legszembetűnőbben a szókincsben éreztetik a hatásukat. Az informatikai forradalom révén új találmányok (internet, mobil-

telefon) jelentek meg és terjedtek el. Az új találmányokat először is el kell nevezni, majd a hozzájuk kapcsolódó (szak-) szókinccset kell kialakítani, esetleg magyarátni. A számítástechnikában a közelmúltban lezajlott szóalkotási és magyarátni folyamatok tekinthetők akár a „legújabb kori ortológia és neológia” harcának is (vö. SCHIRM 2002: 11–21). A szókinccsünket érő legfrissebb hatás az Európai Unióhoz kötődik. Az uniós csatlakozás révén ugyanis új jogi és közigazgatási terminológia van kialakulóban, amelynek a formálása jogszabályi kereteket is kíván.

Az alaktan témakörébe tartozik a szófajok vizsgálata is. A szófajok előfordulási gyakoriságát nézve az mondható el, hogy a mai hétköznapi nyelvhasználatban, a szépirodalom és a publicisztika nyelvében a leggyakrabban előforduló szófaj a főnév, majd ezt követi a névelő, a melléknév és az ige, közel azonos gyakorisággal, bár ez utóbbiak előfordulási arányánál már jelentősebb különbségek vannak szövegfajtánként. A napisajtó nyelvénél maradv a ígét gyakoriságban az ige nevek és a kötőszók követik, majd a határozószó, a számnév, a módosítószó és a névmás jön.⁶ A beszélt és írott nyelvre is általában ez a sorrend jellemző. Más a helyzet azonban napjaink új (írott beszélt nyelvi) szövegtípusai esetén. Az internetes csevegés során például kevés a főnév, a névmások viszont feltűnően gyakran fordulnak elő. A névelők, és az ige nevek pedig csak elvétve használatosak a chatelés során. Ennek az az oka, hogy az írott csevegés tempója igen gyors, a szöveg redundáns elemeket nem tartalmaz, és csak a legszükségesebb információkat írják le a beszélgető felek. Mivel nincsenek szóismétlések, mindenre csak visszautalnak, és ezeket névmásokkal oldják meg. Határozószókat és melléknéveket csak abban az esetben használnak a csevegők, ha az nagyon szükséges. Az ígék száma a

⁶ Vö. Stilisztikai vizsgálatok a szókinccsetében. Forrás: Mozaik Oktatási Stúdió oktatóprogramja, elérhető: http://www.mozaike.info.hu/mozaweb/Stilus/sx_stiliv.htm

chaten is viszonylag nagy, körülbelül a beszélt nyelv arányai-
val egyezik meg. A szófajok gyakoriságának a hétköznapi és a
digitális nyelvben megjelenő különbsége azt mutatja, hogy a
nyelvhasználó az adott kommunikációs szerepnek megfelelően
formálja meg a mondanivalóját.

MONDATTAN

A mondattan szintjén a mai magyar nyelvben eltérő irányú fo-
lyamatok működnek. Az egyik ilyen folyamat az egyszerűsö-
dés, a másik pedig a bonyolultabbá válás. Az egyszerűsödés az
új technikai eszközök kommunikációs formáira jellemző. Az
internetes csevegéseket vizsgálva megállapítható, hogy a leg-
több mondat hiányos, sok a tagolatlan mondat, az összetett
mondat pedig igen ritka. Ez a mondattani egyszerűsödés azon-
ban nem jelent általános nyelvi tendenciát. Csupán az inter-
netes és mobiltelefonos közlésekre jellemző ez a lecsupaszított
beszédmód. A közvetítő közeg ugyanis nagymértékben meg-
határozza az üzenet milyenségét. Nem kell tehát féltetni nyel-
vünket attól, hogy mondataink túlzottan leegyszerűsödnek.
Hiszen a hétköznapi kommunikációban továbbra is a logikai,
értelmi alapú mondatfűzés uralkodik, még ha a média nyelv-
használata ezt néha cáfolja is.

A másik, napjainkra jellemző szintaktikai változás a beszélt
és az írott nyelvet is érinti. Ez a *nyilvánvalóan, hogy...* (*termé-
szetesen, hogy; valószínűleg, hogy; remélhetőleg, hogy*) -szerű
szerkezetek használata (vö. NEMESI 2000: 430–442). Korábban
a magyar nyelvben csak a *nyilvánvalóan*, illetve a *nyilvánvaló,
hogy* kezdetű mondatok léteztek, ma viszont már az írott nyelv-
ből is tudunk adatot hozni az ilyen szerkezetek használatára.
Például: „*Valószínűleg, hogy* ez az arányszám a valóságban
valamivel nagyobb...”⁷ A nyelvészek véleménye megoszlik az

⁷ A példa a Pályacsúcs Magazin egyik számából való: [http://www.jobpilot.hu/
content/journal/csucs/szezodepi.html](http://www.jobpilot.hu/content/journal/csucs/szezodepi.html)

ilyen mondatokról. Összességében ezek a szerkezetek közérthetőek és a kommunikációs szerepüket is betöltik, valamint jól illeszkednek a magyar nyelv rendszerébe.

A mondattan területére tartoznak a frazeologizmusok, azaz a szólások és a közmondások is, hiszen bennük a szintaktikai szerkezet állandósulásával találkozunk. Napjainkban megfigyelhető, hogy mind az írott, mind a beszélt nyelvben szívesen alkalmazzák ezeket a szemléletes kifejezéseket. A hétköznapi nyelvhasználaton kívül különösen az újságírás és a politika nyelvében találunk állandósult szókapcsolatokat. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatait FORGÁCS Tamás (2003) gyűjtötte össze a *Magyar szólások és közmondások szótára* című könyvében. A gyűjtött anyagban többségében vannak a sajtótermékekből (Heti Világgazdaság, Népszabadság, Magyar Hírlap) származó példák.

A frazeologizmusok aktív használatát mutatják a szólások és közmondások ferdítési lehetőségei is. Például (FORGÁCS 2003: 184): „A publicisztikák már csak ilyenek, satöbbivel tömik tele az olvasók fejét. De persze *fejétől büzlik* a publicisztika. A publicistától.” Ez a Heti Világgazdaságból (2000. október 28., 61) származó példa a *Fejétől büzlik a hal* állandósult szókapcsolatnak a felhasználásával jött létre.

Az is gyakori, hogy egy adott szintaktikai szerkezet analógiájára hoznak létre különböző szóláshasonlatokat. Például: *Kevés vagy, mint mackósajtban a brummogás. Kevés vagy, mint térdkalácsban a mazsola. Kevés vagy, mint árvaházban a szülői értekezlet.* Az ilyen szerkezetek a szlengre, illetve az internetes nyelvhasználatra jellemzőek. Az analóg mondatok számának csak a nyelvhasználók kreativitása szab határt. Ezeknek a formuláknak a népszerűségét mutatja, hogy például a *Kevés vagy, mint...* kezdetű mondatoknak 147 különböző folytatását találtam a <http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/egyeb/keves.htm> internetes oldalon. Hasonló népszerűségnek örvend az eredetileg dalszövegből önállósult *Nehogy már (a nyúl vigye*

a vadászpuskát, a befőtt pedig eltegye a nagymamát) kezdetű formula. Az interneten böngészve ennek is több mint 50 változatával találkoztam (http://www.lba.hu/egysorosak/nehogy_mar.php). A legtalálóbbaak közülük: *Nehogy már az Enter üssön le engem. Nehogy már a záróvonal lépje át a BMW-t.* Ezekre a szóláshasonlatokra az újítás, a kreativitás és a nyelvi panel jelleg jellemző. Magánjellegű beszélt érintkezésekben, internetes kommunikációban, illetve a szlengben humorosak és helyénvalóak az ilyen megnyilvánulások, más beszédhelyzetekbe azonban nem illenek bele. Ugyanez vonatkozik az elferdített szólásokra és közmondásokra is. Az eredeti frazeológizmusok használatával viszont bármikor képszerűvé tehetjük mondanivalónkat és élénkíthetjük stílusunkat.

SZÖVEGTAN

Napjainkban a szövegszerkesztés terén új szövegtípusok kialakulása figyelhető meg. Az eddig egymástól mereven elkülönített szóbeli és írott szöveg jegyei (vö. SZIKSZAINÉ 1999: 285) ugyanis egyetlen szövegfajtán belül jelennek meg. A jelenség okát az új kommunikációs eszközök (internet és mobiltelefon) elterjedésében és nyelvre gyakorolt hatásában kell keresni. E technikai eszközök által biztosított interaktivitás és valósídejűség révén az írásos kommunikáció sok fajtája (e-mail, sms, chat, wap, online üzenet) a szóbeli kommunikáció felé kezd közeledni. Vagyis egyfajta írott beszéltnyelviség van kialakulóban, hiszen az internet és a mobiltelefon írott szövegei nem mások, mint írott formájú beszélt szövegek. Az írott beszéltnyelviség jellemzői a következőképpen adhatók meg:⁸

⁸ A jellegzetesség megadásához a SZIKSZAINÉ NAGY Irma (1999) lévő beszélt szöveg, írott szöveg felosztásának kategóriáit használtam fel.

Ahogy a kétoszlopos felsorolásból is látszik, az írott beszélt-nyelvi szövegek körülbelül 40–60%-ban viselik magukon az írott szöveg, illetve a beszélt szöveg jegyeit. Az internetes és a mobiltelefonos írott szövegek az írott kommunikációnak csak az írás jellegéből fakadó tulajdonságait őrzik. Az egyes szöveg-fajták között a megformálásra szánt idő és az eszköz adta interaktivitás függvényében vannak különbségek, s ez kihat a nyelvi formákra is. A következőkben az egyes új szöveg-fajták közül mutatom be néhányának a jellegzetességeit.

Az internetes új szövegtípusok közül az e-mail őrzi legjobban a hagyományos írott kommunikáció jegyeit. A villám-postaleveleket két csoportra lehet osztani, aszerint, hogy hivatalosak vagy magánjellegűek. A hivatalos e-mailek a hivatalos postai levelek minden formáját megőrzik, egyedül a kézbesítés ideje rövidül le az internet igénybevételével. A nem hivatalos e-mailek pedig a magánjellegű postai leveleknek feleltethetők meg, azzal a különbséggel, hogy nem fordítanak annyi időt és gondot a virtuális levelek megfogalmazására, így a beszédre jellemző lazább szövegépítkezéssel és mondatkapcsolással találkozunk itt. Hiányzik a hagyományos levelekből jól ismert átvezetető részek használata, az e-mail sokszor „in medias res” vág a mondandóba, vagy sorkihagyásokkal, bekezdések formázásával, sok szünettel különíti el az eltérő részeket.

A hagyományos levélforma jegyei (köszönés, megszólítás, bevezetés, tárgyalás, befejezés, elköszönés, dátum, aláírás) nagyrészt elmaradnak. Ha a közlendő üzenet rövid, az is lehetséges, hogy a lényegi információ minden formáság nélkül továbbítódik, vagyis például az üzenet az elektronikus levél tárgy sorában kap helyet. A mosolykódok gyakori használata az érzelemkifejező funkció és a nonverbalitás révén a beszédhez közelíti az e-maileket, s ez is segít abban, hogy az egymást jól ismerők szinte hallják a leírt szavak mögött levelezőtársuk hangsúlyát, hanglejtését és hanghordozását. Az elektronikus levelek írott rövidítései, betűszavai és egyéb grafikus ábrái pedig az írásbeliségbe helyezik vissza a közleményt, noha a hagyományos íráshoz társuló kézírasi jegyek hiányoznak belőle. A szöveg elhelyezése, az egyedi karakterek és mosolygók használata azonban valamelyest pótolja ezt a hiányt, és képes személyesebbé tenni az üzenetet. A stilisztika felé visz át az e-mailek azon szövegtani jellemzője, hogy a különböző szövegépítkezési technikák különböző levelezési stílusokat takarnak, amelyek az előzménylevél és a válasz egymáshoz való viszonyában különböznek. A válaszlevél felépítése alapján három fő típust és stílust lehet megkülönböztetni. Az első a hagyományos válaszlevél. Jellemzője az önállóság, vagyis az előzménylevélből nem tartalmaz semmilyen részt. A második típus az ismétlő levél. Ennél a levelezőpartner az egész levelet visszaküldi, s vagy a megválaszolandó levél elé, vagy mögé írja a saját mondanivalóját. Így gyakorlatilag kétszeresére duzzad maga a levél, s ha a címzett is ugyanígy tesz mindig, akkor szinte végtelen szövegfolyamok alakulnak ki. Ennek előnye és hátránya egyaránt lehet. Előnye, hogy az előzményeket nem kell állandóan visszakeresgélgni, mert saját levelünkben is megtaláljuk, hátránya viszont a nagy méret. A szövegépítkezés harmadik fajtája az ún. beleírási technika. Jellemzője, hogy a válaszoló felhasználja levelezőtársa neki írt levelét, és úgy reagál, hogy mondandóját, kérdéseit az eredeti levéltest szövegébe írja bele.

Az e-mailekhez nagyon hasonló, szinte nekik megfeleltethető mobiltelefonos szövegek az sms-ek, vagyis a rövid szöveges üzenetek. Az e-mailektől a közvetítő közegben különböznek, és ebből adódnak a nyelvi megformálás eltérései, korlátai is. Ennek a szövegtípusnak a sűrítés, a zanzanyelv a legfőbb jellemzője, hiszen a mondanivalónak 160 karakterbe bele kell férnie. Az összes digitális szövegtípus közül ez az, amely a legjobban kerüli a redundanciát, hiszen a szövegtér korlátozott mérete nem teszi lehetővé a fölösleges ismétlést. A „miniszöveg” mondatai között ritka az explicit nyelvtani kapcsolódás (utalószavak, kötőszavak használata), sokkal inkább a tartalmi viszony köti össze a szintaktikai szerkezeteket és a mondatokat. A rövidítéseknek, a mozaikszavaknak és a mosolykódoknak ebben a szövegtípusban van a legnagyobb szerepük, hisz ezek próbálják teljesebbé tenni a korlátozott szövegvilágot.

Az írott beszélnyelviség következő típusába az internetes és mobiltelefonos csevegések szövegei (chat, sms-chat) tartoznak. Az eddig bemutatott szövegekhez képest ezek közelednek a legjobban a beszéd felé, hiszen az egyidejű kommunikáció, a vevő azonnali reagálása jellemző rájuk. Abban különbözik mégis a beszélt nyelvtől ez a csevegés, hogy az itteni társalgásban nincsenek redundáns elemek, illetve hogy itt a zanzanyelv írott nyelvi megfelelői (rövidítések, betűjátékok) jellemzők. Ugyanúgy szavába lehet vágni a beszélgetőpartnernek az írásbeli csevegés során is, mint a beszédben, például, ha rögtön bepötyögjük a mondandónkat, még azelőtt, hogy a másik fél befejezte volna a sajátját. A különbség még, hogy sokkal többen részt tudnak venni egy-egy chatelésben vagy sms-chatben, mint egy normál beszélgetésben, hiszen a hozzászólók, bekapcsolódók száma elvileg végtelen. A mobiltelefon segítségével történő sms-chat annyiban különbözik az internetes csevegéstől, hogy az sms-chatnél a gépelő nem látja a chatszobát, illetve az oda érkező üzeneteket sem. Az sms-chates szövegek és

hozzászólások a mobiltelefonon történő gépelés nehézkességéből adódóan lényegesen rövidebbek, mint a számítógépes társalgásnál. Ez utóbbinál ugyanis nincsen korlátozva a hozzászólások hossza, míg az sms-chatnél egy megnyilatkozás maximum 30 karakter lehet. Amennyi szabadságot adott a nyelvhasználnak az sms-chat a hagyományos chathez képest (ti. bárhol megvalósítható a csevegés, számítógép és laptop nélkül is), annyit veszett is ez a fajta kommunikáció az írott szóbeliség mivoltából.

Napjaink szövegeit értékelvén elmondható, hogy egy új nyelvi fogalom és jelenség, az írott beszélnyelviség született meg általuk. Ezeknek a szövegeknek a felhasználhatósági és terjedési köre azonban erősen korlátozott. Csak az internettel illetve mobiltelefonnal rendelkező nyelvhasználókat érintik ezek a szövegtani jelenségek, nekik is a fiatalabb, iskolázottabb és kellő technikai ismerettel rendelkező körét. Számukra közérthetőek ezek a szövegtípusok, és épp a megfelelő kommunikációs szerep betöltése hívta életre a digitális szövegeket. Az internettel, és mobiltelefonnal nem rendelkező nyelvhasználók számára azonban ismeretlenek ezek a szövegfajták. Az átalakuló szövegtípusok radikálisan szakítanak az eddigi nyelvi hagyománnyal, s teljesen új műfajokat hoznak létre. A nyelvi hagyománynak annyiban is ellentmondanak, hogy már nem érvényes rájuk az eddig jól bevált írott és beszélt nyelv elkülönítés, hanem szükségszerű egy harmadik kategória, az írott beszélnyelviség létrehozása.

Az új szövegek kialakulása kapcsán főként az anyanyelvi nevelésnek a feladata, hogy a diákokkal megismertesse a hagyományos, hétköznapi szövegtípusokat, nehogy ezek elsikkadjanak a digitális szövegek között. A jelentés, a kérvény, az önéletrajz, a jegyzőkönyv, a feljegyzés, a hivatalos levél ugyanis még mindig nagyon fontos szövegtípusai napjainknak. A mondattannak és a szövegtannak különben is kiemelt szerepe van az alap- és középfokú oktatásban. Ugyanis nem keve-

sebbet kell elérni a tanítás során, mint hogy a gyermekekből szövegértő és aktív szövegprodukáló nyelvhasználók legyenek. Ugyanakkor az újfajta szövegtípusok megismertetése és megfelelő körben való használata is az érvényesülés elengedhetetlen feltétele napjainkban.

HELYESÍRÁS

A helyesírás a szavaknak a társadalmilag intézményesen elfogadott írásmódja; így a helyesírás terén a nyelvi hagyománynak van a legnagyobb szerepe. Napjaink nyelvi helyzetével kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy hogyan és milyen mértékben befolyásolják az új technikai eszközök a helyesírást, és hogy az egyes írott szövegfajtákra a helyesírásnak milyen foka jellemző. A hivatalos levelek és iratok esetén a nyelvhasználók ügyelnek arra, hogy azok nyelvileg helyesek legyenek. A postai magánlevelekre is még a helyesírás betartása jellemző. Más a helyzet azonban az internet és a mobiltelefon adta új szövegtípusokkal. Az e-maileknél, a chatelésnél és az sms-eknél gyakori jelenség, hogy az emberek a gyorsaság, az egyszerűség és a technikai korlátok miatt nem használják az ékezetes betűket. Ritka a táviratoknál megszokott két ékezet nélküli betűre való bontás, illetve a repülő ékezetek (amikor a magánhangzó után tett kettőspont, idézőjel vagy aposztróf helyettesíti az ékezeteket) alkalmazása is, ezek helyett egyszerűen az ékezetes betűk rövid, ékezet nélküli megfelelőit használják.

Az internetes és mobilos helyesíráshoz az ékezetek hiánya mellett a kis- és a nagybetűk nem szokványos használata is jellemző. Az írott csevegésben a csupa nagybetűs írásnak érzelmi töltete van, haragot vagy örömet lehet vele kifejezni, ugyanis, aki *MINDENT NAGYBETŰVEL ÍR*, az a hálózati etikett értelmében kiabál. Az sms-eknél pedig az a helyesírási mód van terjedőben, hogy a helykímélés miatt „*MindenSzótNagybetűvel DeSzóközNélkülÍrnak*”. Itt kell még szót ejteni a mobiltelefo-

nok sajátos „helyesírást segítő” találmányáról, az ún. prediktív szövegbevitelről. A prediktív szövegbevitelt (rövidítése T-9) kb. három éve vezették be a mobiltelefonoknál, hogy leegyszerűsítsék az sms-írást. Elsődleges célja tehát az írásbeli kommunikáció gyorsítása volt, s ezt bizonyos helyesírási szabályok kihasználásával, szavak alakjainak tárolásával érték el. A T-9 lehetővé teszi, hogy üzenetírás közben a billentyűt csak egyszer kelljen megnyomni, függetlenül attól, hogy a billentyűn található karakterek közül melyiket kívánjuk beírni. A program azon az elven működik, hogy az addig beírt szót összehasonlítja a szókészletben találhatókval, és kiválasztja a legjobban hasonlót (vö. DEDE 2003). A felhasználók nagy része mégis kitarthat „az ahányadik betű a gombon, annyiszor nyomom meg” technikánál, mert igazából az aktív nyelvhasználathoz képest elég korlátozott a T-9 szótára. A helyesírást annyiban befolyásolja csak ez a technikai újítás, hogy a hagyomány szerinti írásmóddal írandó szavakat így biztosan nem tévesztjük el, hisz benne vannak a programban. Mindamellet a saját nyelvi, helyesírási igényességére valamit is adó felhasználó természetesen nem a mobiltelefonjára fog hagyatkozni helyesírási kérdésekben, hanem megnézi a Szabályzatot.

Az internetes és mobiltelefonos írott szövegekre az ékezet nélküliség mellett az érzelmi töltetű direkt helytelen írásmód is jellemző. Az írásban beszélgető felek gyakran a humor kedvéért akarattal írnak helytelenül, s a fonetikai írásmódot alkalmazzák. Így születnek az olyan mondatok, mint: *lécci homályosítsatok fel; szijasztok; micsinájjak; aggyá má*. Az *x* kiejtését ([ksz]) pedig szinte mindig a *gsz* és *ksz* kapcsolatot tartalmazó szavak rövidítésére használják játékosan: *soxeretettel* = sok szeretettel, *lax* = laksz. Szintén betűcserén alapul az *ly*-nek a rövidség kedvéért *j*-vel való helyettesítése, például *kiráj* = király (‘nagyon jó’). A dologban közrejátszik még az a hangtani tény is, hogy a mai magyar köznyelvben az *ly*-nek már nincs igazi fonémaértéke, hiszen bizonyos nyelvjárásoktól eltekintve

j-t ejtünk helyette. Főként a fiatalok használják az ilyen helytelen írásmódot, bár tudják, hogy nem ez a norma. Azt szeretik benne, hogy ilyenkor büntetlenül eltérhetnek az előírt formáktól. Az idősebb generáció azonban már teljes mértékben ellenzi és elutasítja ezt a fajta írásmódot.

Újabban van még egy helyesírási jelenség, amely főként az sms-falakon terjed. Ez a *v* betűnek *w*-vel való jelölése. Például: *wolna* = volna, *olwasandó* = olvasandó, *witakozás* = vitakozás. Ez az írásmód a közvetítő eszköz jellegéből adódik. A mobiltelefonokon ugyanis a 9-es gomb első karaktere a *w*, míg a *v* a 8-as gomb háromszori megnyomásával hívható csak elő. Vagyis ennek a jelenségnek egyszerűen a „billentyűkímélés” az oka. Ezt az okot az sms-ezők expliciten is megfogalmazták. Az Észak-Magyarország sms-faláról (<http://www.boon.hu/partner/sms/boon>) való a következő magyarázat: „...*Nem majmolás, hanem billentyűkímélés. Kewés olyan szawunk van, ami w-vel kezdődik. Ha te is napi 50-70 db SMS-t lenyomatol, majd rájössz erre.*”

A helyesírást tekintve még egy újítása, kreativitása van a technikai eszközök széles körű elterjedésének. Ez pedig a mosolykódok használata. Nem a legszorosabban tartoznak a helyesíráshoz, hiszen ezek az ikonok nincsenek benne a sztenderd magyar írott nyelvben, de mivel az íráshoz és a karakterekhez kötődnek, ezért tárgyalom őket itt, nem pedig az alaktanban. Ezek a karaktersorozatok főként érzelmet kifejező jelzések. A leggyakoribbak és legismertebbek közülük az örömet és a bánatot kifejező jelek: :-) ; -) :- (– de a karakterek kombinálásának lehetősége révén szinte végtelen a létrehozható mosolykódok és egyéb ábrák száma. Egy olyan nyelvi változásnak is tanúi lehetünk mostanság, hogy az internetes csevegésekből és az sms-ekből ezek a mosolykódok átszűrődnek a hagyományos írott kommunikáció szövegeibe is. Vagyis egyre gyakrabban lehet velük a postai magánlevelekben is találkozni. Személyes jelleget árasztanak, s az írás „nem verbális” jeleinek

is tekinthetők. Elterjedésüket segítette a rövidségük, az, hogy néhány karakter segítségével rendkívül sok érzelmet tudnak közvetíteni, illetve hogy grafikus ikonok lévén tökéletesen beilleszkednek a nyelvünkbe.

Az internetezésnek azonban a helyesírás terén nemcsak hibái és furcsaságai vannak, hanem előnyei is. Ezek közé tartozik, hogy az interneten több helyen is működik olyan fórum, ahol helyesírási kérdésekre lehet választ kapni, és vitás helyesírási alakokról lehet beszélgetni. Ilyen többek között a „Elektronikus nyelvi portál” Helyesírás és grammatika nevű topikja (elérhető: <http://www.e-nyelv.hu/cgi-bin/forum/forum.pl?tema=00>), illetve az „Index” internetes oldal Magyarulez nyelvvelő fórumának több topikja is (<http://forum.index.hu/forum.cgi?a=f&f=15>). Az itt található hozzászólások mutatják, hogy a nyelvhasználók igénylik az internetes helyesírási tanácsadást. Legtöbbször olyan szó írásával kapcsolatban fordulnak a rovat vezetőjéhez, amely nincs benne a Szabályzatban. A számítógépes helyesírás fontosságát mutatják a különböző helyesírás-ellenőrző programok is. Ezekre az jellemző, hogy automatikusan megkeresik a helytelenül írt magyar szavakat, és javaslatot tesznek a javításukra. Egyre több informatikai cég törekszik arra, hogy a szövegszerkesztő programját minél hatékonyabban működő helyesírás-ellenőrzővel lássa el. Olyan program is létezik (ez a TKSpell; letölthető verziói a <http://tktrans.esmart-design.com/tkspella.htm> címen érhetők el), melyet főként beszkenelt szövegek helyesírásának ellenőrzésére és javítására használnak. Természetesen a számítógép hibafelismerő képessége korlátozott, de egy jól megírt helyesírás-ellenőrző jó támpontot adhat számítógépes szövegeink nyelvi javításához. A nyomtatott helyesírási szótár használatát és az emberi gondolkodást – főként a nyelvhelyességi és stílári kérdések esetén – azonban ezek a programok sem helyettesítik.

Sokan félnek attól, hogy az sms-ek, a chatelés és az e-mailek helyesírása kihat a hétköznapi írásra, „ronthatja” azt. Vélemé-

nyem szerint a jelenség nem lesz hatással a hagyományos írás minőségére. Ahogy az ékezet nélküli írógépek sem változtatták meg a helyesírást, ugyanúgy nem fogják ezek az új technikai eszközök sem. Ugyanis a kommunikáció egyik alapvető elve, hogy az üzenet hordozója, a közeg nagymértékben befolyásolja az üzenet nyelvi megformálását. Ennek az elvnek köszönhető, hogy a nyelvhasználók a kódot az alkalomnak és a közvetítőcsatornának megfelelően választják ki. Természetesen oda kell figyelni a diákokat érő helyesírási hatásokra, s tudatosítani kell bennük, hogy az új írásformáknak milyen környezetben lehet helyük. A számítógépet pedig nem szabad „helyesírásrontó” eszközként felfognunk, inkább arra kell törekednünk, hogy minél több tartalmas portálra, nyelvi oldalra, helyesírásszolgáltató és helyesírást-ellenőrzőre találjanak rá a felhasználók.

PRAGMATIKA

A pragmatika mint nyelvészeti tudományterület a jel és használója, illetve a jel és használata közti viszonyokat tanulmányozza. Vagyis a nyelv és a viselkedés összefüggései is erre a nyelvi szintre tartoznak. Amit napjaink érintkezés- és viselkedéskultúrájából kiemelnék, az a nyelvi illem kérdése lenne, vagyis a különböző tiszteletadási formák, a megszólítások, a köszönések, a tegeződés és magázódás, illetve a káromkodás témaköre. Az elmúlt 50-60 évben, de még az elmúlt néhány évben is nagy átalakuláson mentek keresztül a nyelvi tiszteletadási formák, részben a társadalmi, részben a politikai változásoknak köszönhetően, de a technika fejlődése is érezteti a hatását a nyelvi illem terén.

A mai magyar megszólítási rendszerben lényegesen kevesebb az aktív nyelvi alak, mint például nagyszüleink gyermekkorában. A régi tiszteletadási formák már csak falun, az archaikus nyelvjárásokban találhatók meg. Ennek oka, hogy a legfiatalabb korosztály korlátozottan használja a megszólítási

lehetőségeket. Napjaink kapcsolattartási rendszerében már csak kétféle kifejezőmódot használnak a beszédpartnerek. A hétköznapi életben az egyenrangú és bizalmas kapcsolatban lévők kölcsönösen tegeződnek, míg a különrangú és hivatalos kapcsolatot fenntartó személyek kölcsönösen magázódnak (DOMONKOSI 2002). Ennek megfelelően alakulnak a megszólítások is. Ebből a viszonyrendszerből ma már hiányzik az azonos rangú, de tiszteletet kifejező formák használata. Például, ha egy munkahelyen a főnök megengedi a beosztottjának, hogy az tegezze őt, akkor ez a tegezés legtöbbször manapság az illető egyén keresztnéven történő szólításával lesz egyenértékű, mindenféle cím vagy megszólítás (*bácsi, néni, bátyám*) nélkül.

A tegeződés és magázódás használatában megfigyelhető az a tendencia, hogy a rádióban és a tévében sugárzott beszélgetőműsorokban és kívánságműsorokban a riporterek életkortól függetlenül „letegezik” beszédpartnerüket. Az internet széles körű elterjedése is a tegeződés térhódításának kedvez. Az internetes csevegőcsatornákon és fórumokon ugyanis az az általánosan elfogadott szabály, hogy bárki tegezhet bárkit, korra, nemre és foglalkozásra való tekintet nélkül. Mindemellett akadnak nem tegező formák is a világhálón. Ez a felemás nyelvhasználati mód, hogy egyes hirdetések és híroldalak tegeznek bennünket, míg néhány magáz, bizonytalanságot idézhet elő. Különösen a még kialakulatlan nyelvi kompetenciájú gyermekeknél tartom veszélyesnek az általános tegeződés elterjedését, ugyanis a mindennapi életben ez nyelvhasználati konfliktusokhoz vezethet, és mintává válva nyelvi zavart okozhat. A tegeződés közérthető nyelvi jelenség, és a kommunikációs szerepét is betölti, határtalan terjedése mégis az árnyaltabb és bonyolultabb emberi viszonyok nyelvi leképeződésének az egyszerűsödéséhez vezet. Vagyis a nem tegező, illetve félig tegező formák használatának a mellőzésével nem tudjuk pontosan visszaadni az emberi kapcsolataink jellegét. Félreértés ne essék, nem a tegezés, tegeződés ellen, illetve a nagyon merev

magázódás mellett vagyok, csupán azt tartanám kívánatosnak, ha kialakulnának és társadalmilag rögzülnének azok az (akár új) nyelvi formák, amelyek használatához tisztelet és megbecsülés társulna, s lehetőség adódna az emberek közti megszólítások differenciálására, differenciálódására.

A tegeződés, magázódás és a megszólítás kérdésével szorosan összefügg a köszönések témaköre is. Mivel manapság vagy tegezünk, vagy magázunk valakit, köszönéseink is egyszerűsödnek. Néha az is kommunikációs zavarhoz vezet, hogy nem tudjuk, tegezve vagy magázva köszönjünk-e valakinek. A *hello* köszönés úgy tűnik, ezt a problémát próbálja meg áthidalni. Ez ugyanis napjaink univerzálisnak mondható köszönésfajtája, amelyet akkor alkalmazhatunk, ha beszédpartnerünk nem sokkal idősebb vagy fiatalabb, illetve rangban nem sokkal alattunk vagy felettünk áll.

A pragmatika, a nyelvi viselkedés területére tartozik a káromkodás problémája is. Káromkodni mindig káromkodtak az emberek, nem mindegy azonban, hogy ezt mi váltja ki belőlük. Régebben, 50-60, vagy akár csak 10-20 évvel ezelőtt a káromkodás a mérgelődés levezetésére szolgált, azaz érzelmi, indulati alapja volt. Nem volt szükségszerű az sem, hogy durva szavakat használjanak a káromkodáshoz, hiszen akár percekig tudtak az emberek szitkozódni egyetlen trágár szó kimondása nélkül. Más a helyzet napjainkban. Már nem csak a harag, a méreg, a fájdalom vagy a bosszúság kifejezésére használják a káromkodást, hanem minden indulati alap nélkül is, szinte köztöszörszerűen. S nem csupán a szó lett más, hanem a hozzá kapcsolódó magatartásforma is gyökeresen megváltozott. A jelenség nem hozható kapcsolatba a technikai vívmányok elterjedésével, inkább a társadalom, a család és a viselkedéskultúra átalakulása jelölhető meg kiváltó tényezőkként. A médiából többé-kevésbé kirekesztődik a trágárság, hiszen csak a beszélgetőműsorok vagy a valóságshow-k azok, amelyek nem mennek keresztül nyelvi szűrésen. Az internet is útját állja vala-

melyest a káromkodásnak. A hálózati etikett értelmében ugyanis tilos káromkodni, egymást durva szavakkal illetni a különböző fórumokon és csevegőcsatornákon. Ezt szigorúan be is tartatják a felhasználókkal, ugyanis a honlapok, illetve csevegőprogramok moderátorai figyelik a hozzászólásokat, és törlik a trágárságokat. Ha pedig valaki rendszeresen káromkodik, kitiltják őt a csatornáról. Az ellenőrzés kijátszására is léteznek azonban különböző nyelvi megoldások. Az egyik az, amikor a karakterek kiejtési értékét használják fel eufemisztikus céllal. Például: *b+* = baszd meg, *qrva* = kurva. A másik mód pedig új szitokszavak alkotása. Például: *vazzeg*, *bakker*, *bakkerkulcs*, *vaffankuló*. Az iménti példák hangalakjukkal ugyan felidézik az eredeti káromkodást, mégis ötletesebbek és kevésbé bántóak. A káromkodás esetén mindig figyelembe kell venni a nyelvi durvaságot kiváltó (beszéd)helyzetet, s ha nem indokolt az indulatkitörés, ne használjunk trágár szavakat.

A nyelvi viselkedés területéről még egy jelenséget említenék meg, a már sokszor idézett mobilkommunikációt. A közvetítő eszköz, a mobiltelefon lassan már minden nyelvhasználóhoz eljut, a használatára vonatkozó nyelvi, viselkedési szabályok azonban nem. S bár a társadalom félhivatalosan próbálja formálni a mobilozás kultúráját, például azzal, hogy középületekben, éttermekben egy kis tábla vagy matrica figyelmezteti a mobiltulajdonosokat, hogy ne használják az adott helyen a készüléküket, még sincs sok hatása ezeknek a figyelmeztetéseknek. Az emberek még nem tudták elsajátítani a mobilozás etikettjét. Bízunk benne, hogy idővel sikerülni fog. Talán az iskolai oktatásban sem volna haszontalan – mondjuk, az osztályfőnöki óra keretében – egy kis mobililletmant tartani, s akkor valószínűleg nem fordulna elő, hogy általános iskolai órán vagy egyetemi vizsgán valakinek a zsebében megszólal a telefon.

Összefoglalás

Dolgozatomban napjaink nyelvi helyzetét vázoltam fel, érintve a hangtan, az alaktan, a mondat- és a szövegtan szintjét, valamint kitértem a helyesírásra és a pragmatikára is. A jelenségek bemutatásán túl értékeltem is őket, a közérthetőség, a kommunikációs szerep betöltésére való alkalmasság, a nyelvi hagyomány és bizonyos nyelvstratégiai szempontok alapján. Bemutattam, hogy napjaink társadalmi, politikai és gazdasági változásainak milyen nyelvi vetületei vannak. A hatásmechanizmusok alapján látható, hogy anyanyelvünk mai állapotát leginkább az új kommunikációs eszközök (internet, mobiltelefon) megjelenése befolyásolja. Ezek kommunikációs kultúrája azonban még nem rögzült, épp napjainkban, szemünk láttára formálódik.

IRODALOM

- BALÁZS Géza 2001: *Magyar nyelvstratégia*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- BALÁZS Géza–GRÉTSY László (szerk.) 2001: *Nyelvi illem nagyszüleink kiskorában. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból*. Budapest
- BODOLAY Géza: *Nyelvünk szebb hangzásáért*. Forrás: http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/edes_anyanyelvunk/9802b.htm
- CRYSTAL, David 1998: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest. 115–116.
- DEDE Éva 2003: SMS-írás prediktív írásmóddal, avagy Hány gombnyomás kell egy SMS-hez? *Édes Anyanyelvünk*, 2003/április, 6.
- DOMONKOSI Ágnes 2002: *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, Debrecen. 207–209.
- FORGÁCS Tamás 2003: *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest

- GÓSY Mária 1997: A magyar beszéd tempója és a beszédmegértés. *Magyar Nyelvőr*. 129–139.
- KISS Jenő 1996: *Társadalom és nyelvhasználat: szociolingvisztikai alapfogalmak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 62.
- KONTRA Miklós 1998: Gondolatok a (-bVn) és a (-bV) nyelvi változók-ról. In: Sándor Klára (szerk.): *Nyelvi változó – nyelvi változás*. JGYF Kiadó, Szeged. 9–23.
- NEMESI Attila László 2000: A „természetesen, hogy” típusú szintaktikai szerkezetéről. *Magyar Nyelvőr*: 430–442.
- PUSZTAI Ferenc (főszerk.) 2003: *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- SCHIRM Anita 2002: Nyelvhasználatunk az informatika korában. In: Balázs Géza (szerk.): *Informatikai technológia és nyelvhasználat*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Trezor Kiadó, Budapest. 7–45.
- SZIKSZAINÉ NAGY Irma 1999: *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 284–287.
- TRUDGILL, Peter 1997: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged, JGYTF Kiadó
- VASS Virág 2003: Fogyasztó. *Elle*, 2003/december, 12.

FELHASZNÁLT KORPUSZ

- Az Európai Unióban használatos rövidítések • <http://www.pmkik.hu/world/pmkikweb.nsf/0/0b75dac9a9fb47e0c1256b040027b815?OpenDocument>
- Bonton online fórum • http://www.bonton.hu/forum_messages.php?topic_id=6,
- Egysorosak: *Nehogy már* • <http://www.lba.hu/egysorosak/nehogy-mar.php>
- Elektronikus nyelvi portál • <http://www.e-nyelv.hu/index.html>
- Észak-Magyarország, SMS az Északnak • <http://sms.boon.hu>
- Herédi Zsolt *Jönnek a Yuppie-k! Bocs. Már itt is vannak* • <http://www.kmdsz.ro/old/campus/x/campus32/lap2.html>
- Jogfogalmi szakfórum • <http://www.jak.ppke.hu/forum/>
- *Kevés, mint* • <http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/egyeb/keves.htm>
- Magyar Nemzeti Szövegtár • <http://corpus.nytud.hu/mnnsz/>

- Magyarulez, Nyelvművelő fórum • <http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9040815&uq=48>
- Mozaik Oktatási Stúdió programja • http://www.mozaik.info.hu/mozaweb/Stilus/sx_stilv.htm
- Pályacsúcs Magazin • <http://www.jobpilot.hu/content/journal/csucs/szezodepi.html>
- TKSPell helyesírásellenőrző program • <http://tktrans.esmartdesign.com/tkspella.htm>